

ДЕЯКІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЛАКАНІВСЬКОГО ОБ'ЄКТА *a*

*Статтю присвячено розглядові одного з ключових понять лаканівського психоаналізу-об'єкта маленьке *a* (objet petit *a*), його ролі, місця й значення в постструктуралістській перспективі.*

Проблематика даної статті - систематизуюче визначення поняття *об'єкта a*, одного з ключових понять психоаналітичної теорії Жака Лакана. Подібних систематизаторських праць за кожним з лаканівських понять фактично не існує. На відміну від більшості філософів, Лакан не мав тенденції присвячувати окрему працю кожному з понять своєї філософії. Як наслідок, виникають суперечності щодо трактування тих чи інших понять лаканівського психоаналізу, зокрема *об'єкта a*. Відповідно й більшість дослідників Ж. Лакана не систематизують його понять окремо. *Об'єкт a* як феномен надається до описування у багатьох мовних системах, тому він часто з'являється у нефармових текстах літературного або мистецтвознавчого плану (яскравий приклад - «Сигнатура часу» В. Тупіцина). Найбільш детальний та послідовний розгляд феномену *об'єкт a* можна знайти у праці британського дослідника Малколма Боуї «Лакан», де *об'єкт a* деталізується окремо на п'ятнадцяти сторінках. Словенський дослідник Лакана С. Жижек у своїх текстах, особливо у ранніх працях «Піднесений об'єкт ідеології» та «Дивлячись скоса», дає багато версій *об'єкта a* у певних політичних чи культурних ситуаціях. Таким же чином торкається *об'єкта a* й Р. Салесл у праці «(Пер)версії Любові та Ненависті», ілюструючи його прикладами з кінематографа. З-поміж пострадянських досліджень Лакана можна назвати праці російського психоаналітика В. Руднева, який приділяє особливу увагу цьому лаканівському поняттю, пристосовуючи його до російських соціокультурних та політичних реалій пострадянського періоду (наприклад, у статтях «Шизофренічний дискурс», «Об'єкт *a* версії Ренати» тощо). Оскільки окремих фахових досліджень на українському терені невідомо, то нема можливості назвати імена фахівців, які б розробляли цю тему.

Позаяк *об'єкт a* належить до найбільш суперечливих і провокативних лаканівських понять, ми вважаємо за доцільне присвятити спеціальну увагу його розглядові, окремо від інших одиниць

концептуального апарату Лакана. Мета статті - звести разом різні визначення й функції *об'єкта a*, які зустрічаються у працях Лакана різних років та інтерпретаціях його дослідників, визначити його загальні характеристики, дати власну інтерпретацію. Оскільки теорія Лакана в наш час, провокуючи багато наслідувань, лишається дуже мало систематизованою, дана стаття має важливу систематизаторську функцію для фахівців та початківців, які займаються теорією Лакана.

Поняття *об'єкта a* — одне з найбільш непрояснених у системі психоаналітичних понять Жака Лакана. Як правило, знайомство з лаканівським психоаналізом починається з більш поширених понять: наприклад, інстанцій Уявного, Символічного й Реального. Або, скажімо, розглядається проблематика становлення суб'єкта у зв'язку з функцією мови. *Об'єкт a* - це скоріше поняття другого плану. Дуже умовно його можна визначити як «об'єкт в іншому», «об'єкт іншого». Ж. Лакан наполягав на зберіганні автентичної французької назви *objet petit a* як такої, що принципово не підлягає перекладу [1]. Таким чином, це поняття підноситься до алгебраїчного знака, лягаючи в основу так званої «лаканівської алгебри». Назва *objet petit a* - «об'єкт маленьке *a*» походить від першої літери слова «інший» (франц. «autre»). Малколм Боуї, визначаючи його як «іншого, який зовсім не є іншим», перефразовує його англійською як «little-other-object» [2]. Акцент на слові «маленьке» мусить відрізнити його від поняття «Великого Іншого» (Le Grand Autre). Скорочено ми будемо в подальшому називати його *об'єктом a*.

За Лаканом, існують два окремих поля - поле суб'єкта й поле іншого. *Об'єкт a* виникає на їх межі й робить можливою символічну комунікацію між ними. Лакан виводить це поняття з роботи Фрейда «По той бік принципу задоволення», в якій дитина отримує задоволення від того, що змушує з'являтися і зникати іграшку, яка метафоризує для неї матір [3]. Ця іграшка - прообраз *об'єкта a* (на межі полів дитини й матері як об'єкта дитини).

Лакан виходить з Фройдових метафор. Проте - чи означає це, що він, подібно до Фрейда, чітко визначає кожне із своїх понять і відводить йому стабільне місце у структурі? Проблема складності сприйняття психоаналізу Лакана в тому, що його поняттєва система не може бути настільки ж чітко сформульована, як фрейдівська, і розвивається за іншими законами. Фрейд формулює свої поняття для практичного використання. Фрейд та постфрейдисти застосовували психоаналіз до інтерпретації культурологічних питань. Але Ж. Лакан пропонує гуманітарний психоаналіз, побудований як певна риторика, можливо, есеїстика, такий, що розвивається не лінійно, а еліптично.

Отже, головна проблема у тому, наскільки стабільною вважати цю поняттєву систему. Ж. Лакан не дає цілісної дефініції, що таке *об'єкт а*. Характеристики цього об'єкта з'являються у працях різних періодів, хоча окремої праці його описові Лакан не присвятив. Що ми знаємо про *об'єкт а*? Серед найчастіше згадуваних властивостей: *об'єкт а* - позбавлений власного змісту, парадоксальний у своїй знезначеності, це те, що неможливо досягнути. Інша риса *об'єкта а* - принципова неможливість, по-перше, його існування, по-друге, його досягнення. По-третє, ми знаємо, що це об'єкт-причина бажання суб'єкта, проте жодним чином не засіб його задоволення. Це певний екран, порожнеча, на яку проєктуються фантазми суб'єкта. Найбільш відомий із сучасних дослідників Лакана словенський філософ-постмодерніст Славой Жижек у своїй праці «Дивлячись скося» («Looking Awry») дає багато різновидів *об'єкта а* на прикладі текстів або кінофільмів. Наприклад, «чорний будинок» з однойменного оповідання Патріції Хайсміт - звичайний поруйнований будинок, на який жителі міста схильні проєктувати свої трансгресивні спогади і який через це наділяється містичною силою саме завдяки своїй фактичній беззмістовності [4]. В хронологічному вимірі *об'єкт а* може бути означений певною подією, яка розпочинає «новий відлік» в історії суб'єкта. Ці та інші приклади наводяться у першому та третьому розділах книги.

Чи у кожній сюжетній структурі можна виділити *об'єкт а*? Слід брати до уваги, що *об'єкт а* далеко не завжди виступає як класичний «предмет на межі суб'єкта й іншого» - тобто він не завжди втілений як річ. Більш того, його особливість у тому, що він не має стабільного місця в лаканівській структурі й може ототожнюватися з іншими ключовими поняттями: Трансцендентальний Позначник, Великий Інший, Анаморфоза, Погляд, фундаментальна неможливість і так далі.

Розглянемо випадки цих ототожнень. Лакан підкреслює неможливість *об'єкта а*. Проте сама неможливість як така може виконувати функцію *об'єкта а* у стосунках. Об'єкт, щоб викликати бажання, не мусить бути тотожним потребам суб'єкта, у ньому мусить бути початкова нестача, водночас компенсована (але не заміщена й не заповнена) надлишком в іншій сфері. С. Жижек у своїй праці «Піднесений об'єкт ідеології» («The Sublime Object of Ideology») визначає це як «надлишок, що втілює фундаментальну, конститутивну нестачу» [5]. *Об'єкт а* - це щось, від чого об'єкт бажання стає неможливим. Це може бути статус соціальний (зависокий чи, навпаки, маргінальний), сімейний (залежність, зумовлена шлюбною несвободою або інцестуальною заборонаю), культурний (те, що робить постать знаковою чи відносить до іншої культури). Щоб не звертатись до сюжетів постмодерну — приклад з класичної літератури: у відомому сюжеті Шекспіра бажання Джульєтти артикулюється докола сімейної кланової ворожнечі (фактора неможливості), яка втілюється у прізвищі «Монтеккі» - травматична незбагненність, беззмістовна неможливість цього прізвища є для неї *об'єктом а*. У центрі бажання мусить бути не просто об'єкт, а об'єкт плюс щось додаткове. Це додаткове можна визначити як *об'єкт а*. Звідси - поняття «додаткової насолоди», яке Жижек виводить з поняття «додаткової вартості» Маркса [6]. Він пропонує трактування цього «додаткового» об'єкта як «задишка Реального», що вислизає від символізації. Проте місце *об'єкта а* в кореляції Уявного, Символічного й Реального, його приналежність до цих сфер не визначена однозначно. У своїй праці «Чотири базових поняття психоаналізу» (в англійському перекладі «The Four Fundamental Concepts of Psycho-analysis», українського чи російського перекладу не існує) Ж. Лакан стверджує, що Реальне, навпаки, не може оточувати *об'єкт а* [7].

Об'єкт а є змінним і загадковим, тому виступає в якості певної культурологеми. Культура постмодерну свідомо реактуалізує *об'єкт а* в інтерпретації стосунків. Якщо «традиційна» художня література передбачала тотожність суб'єктно-об'єктних відносин у реалізації векторів бажання (чи, навпаки, категоричну антиномію), то постмодернізм виявляє ілюзорність цих відносин за допомогою введення «третього елементу», *об'єкта а*, деконструюючи бінарний вектор бажання. Більш того, введення *об'єкта а* в інтерсуб'єктивні стосунки метафоризує їх і, так би мовити, культурологізує. Якщо *об'єкт а* вміщується в самому об'єкті бажання, безпідставність цієї ідентифікації створює загрозливість, відкриваючи безо-

дню насолоди (*jouissance*), про яку писав Ж. Лакан. Навпаки, зміщення *об'єкта a* на щось третє, трансгрєдєнтне об'єктові, знімає інтерсуб'єктивну напругу і створює культурно-ігрову конструкцію, певним чином структуровану культурологєму. Як відомо, функція *об'єкта a* також і та, що перебуваючи між суб'єктом та іншим, він закриває собою цю безодню насолоди, не дозволяє суб'єктові її бачити. Це може бути виражене, наприклад, у штучному конструюванні ситуації психоаналітичного трансферу, або переносу, як ми це бачимо у романі англійського письменника-постмодерніста Дж. Фаулза «Жінка Французького Лейтенанта», де героїня не висловлює безпосередньо своє бажання до протагоніста, а перетворює любовне зізнання на зізнання у любові до «Французького Лейтенанта», якого вона вводить у дискурс як *об'єкт a*, що відволікає загрозливий вектор бажання на себе [8]. У цій ситуації *об'єкт a* стає амбівалентним Трансцендентальному Позначникові, Великому Іншому. А точніше, *об'єкт a* і Трансцендентальний Позначник стають взаємотранзитивними. Це положення загалом заслуговує на окремий розгляд, будучи апріорним у конструюванні ситуації.

Або, інакше: *об'єкт a* може виступати лейтмотивом як «хтось Третій над», про що теж свідчить дія «механізму Французького Лейтенанта».

С. Жижек у своєму аналізі хічкоківського кінематографа описує *об'єкт a* як дисонуючий елемент. Він ототожнює характеристики дисонансності та фалічності. Окрім кінематографічних прикладів, він наводить лаканівський приклад - картину Ганса Гольбейна «Посланці». В композицію цієї картини включено кольорову пляму, яка у певному ракурсі набуває вигляду черепа. Вона виступає як *об'єкт a*, який стає видимим лише в одному визначеному ракурсі, як це називає Жижек, «дивлячись скося» [9]. Лакан наводить це і як приклад абсолютного Погляду - не локалізованого, втіленого як сліпа пляма. В «Чотирьох базових поняттях» Лакан присвячує окремий розділ визначенню поняття Погляду через його ототожнення з *об'єктом a*, який у цьому випадку виступає як місце нестачі, відсутності, як пляма посткастраційної порожнечі [10]. Як бачимо, *об'єкт a* виступає у двох іпостасях, які, м'яко кажучи, суперечать одна одній.

Об'єкт a відіграє центральну роль у лаканівській деконструкції драйву. Нагадаємо, що драйв - одне з чотирьох фундаментальних понять, які Лакан виділив у своїй праці (також безсвідоме, повторення, трансфер). Лакан наголошує на локалізації як основній характеристиці драйву (чим він, власне, суттєво відрізняється від бажання, яке

принципово не має просторової прив'язки). Поза виділеними Фрейдом драйвами: оральним, анальним і генітальним, Лакан приділяє значну увагу візуальному, або, як він називає його, скопичному драйву. Це найменш фізіологічне і водночас тілесне втілення драйву, на його думку, найяскравіше ілюструє циркуляцію драйву, яка структурує психоаналітичні смисли. В аналізі драйвів Лакан відзначає, що *об'єкт a* - це щось, від чого суб'єкт відділився як від органа з метою зберегти свою цілісність. Таким чином, суб'єкт, з одного боку, відділився, з іншого - отримав нестачу. На оральному рівні *об'єкт a* - це груди, від яких відлучають дитину, і тому він являє собою для дитини ніщо. На анальному рівні фекалії в якості *об'єкта a* виконують функцію заміщення. Оскільки *об'єкт a* - символ нестачі, він означає не фалос як такий, а радикальну нестачу такого. *Об'єкт a* означає не предмет, що задовольняє, не почуття, яке має задовольнятися, а об'єкт як свого роду монолітний фетиш, як неподільний залишок. Візуальний рівень дещо відрізняється від перерахованих^ оскільки він не має на меті безпосередньо фізіологічного задоволення: він функціонує не на рівні потреби, а на рівні бажання Іншого. Звичайно, на рівні нестачі, як орган, *об'єктом a* може бути око. Проте Лакан зазначає, що як тільки око стає видимим, зникає Погляд як містична категорія, оскільки Погляд як загрозлива тотальність може існувати лише за умови невидимості ока. Тому в полі видимого *об'єкт a* - це Погляд. Погляд як *об'єкт a* може символізувати центральну нестачу у феномені кастрації. Будь-яка містифікація твориться на рівні візуального драйву, оскільки він найлегше метафоризує її. Погляд обертає глядача у «картину», послуговуючись функцією *trompe l'œil*, що відбувається довкола *об'єкта a*. Лакан так детально характеризує *об'єкт a* на рівні візуального драйву, щоб довести його спорідненість з нематеріальним бажанням, яке не зумовлюється задоволенням потреби, оскільки це допомагає збагнути роль *об'єкта a* у характеристиці переносу.

У структурі трансферу, яка виявилася спеціальним предметом уваги Лакана, *об'єкт a* - та ірраціональна компонента, яка робить трансфер взагалі можливим, виходячи з положення, що суб'єкт досягає виміру Великого Іншого лише через *об'єкт a*. *Об'єкт a* заповнює розрив у суб'єкті. Інтерес, який суб'єкт знаходить у своєму розломі, пов'язаний з *об'єктом a* як привілейованим об'єктом, що виник з первинної сепарації, з ситуації самовикривлення, спричиненого наближенням до Реального. Лакан заперечує момент гіпнозу, яким послуговувався Фрейд у своїх теоретичних розробках. Зазначимо, проте, що Фрейд

не володів гіпнотичними властивостями сам, що значною мірою каталізувало винайдення ним психоаналітичного методу. Лакан реінтерпретує фройдівську тезу, що гіпноз виникає у тому випадку, коли позиція Его-Ідеала заміщується ірраціональним *об'єктом а*. Лакан, як прибічник «психоаналізу з людським обличчям», загалом ставив питання про те, наскільки можна ототожнювати трансфер з коханням. Особливу увагу Лакана привертав феномен «кінця аналізу», якому присвячено окрему частину «Чотирьох базових понять психоаналізу», що складається з п'яти розділів. У цьому «кінці аналізу» Лакан виділяє основні фази відчуження, афанізму (зникнення) та сепарації. У розгляді феномену «кінця аналізу» Ж. Лакан ставить питання, чому взагалі відбувається ліквідація Суб'єкта, Зобов'язаного Знати. Адже він є таким для Суб'єкта Переносу тоді, коли він фактично ще нічого не знає. І у той момент, коли Суб'єкт, Зобов'язаний Знати, врешті починає щось знати, він перестає бути таким для Суб'єкта Переносу. «Я люблю в тобі те, що більше за тебе - *об'єкт а*, і через це я знищую тебе». *Об'єкт а* знову виступає тут темним, полісемантичним, ірраціональним чинником. Можна припустити, що перспектива сама по собі може виконувати функцію *об'єкта а*, тому будь-яка досягнута ситуація порівняно з початковою, хоча і виявляється якісно більшим реальним досягненням, проте програє щодо висхідної перспективи. Так само, якщо прийняти лаканівську тезу, що трансфер ідентичний любові, можна сказати, що *об'єкт а* існує певним чином у вакуумі, і його досягнення є бажаним завдяки парадоксальності, яку створює недосяжність. *Об'єктом а* початкове тримаються стосунки в психоаналізі, адже, підкреслює Лакан, психоаналіз сам по собі не здатний задовольнити потреб суб'єкта. Тобто, перефразовуючи: *об'єкт а* - фіктивний об'єкт певних фіктивних (конвенційних) стосунків (які, проте, переживаються з усією можливою інтенсивністю). Маніпуляція переносу відбувається між двома точками: тією, з якої суб'єкт бачить себе коханим (а не бажаним, у чому є принципова

відмінність), і тією, з якої він усвідомлює себе як нестачу, викликану *об'єктом а*. *Об'єкт а* діалектично розкривається по-своєму на кожній окремій фазі трансферу. І водночас Лакан стверджує, що саме *об'єкт а* — причина закриття безсвідомого у психоаналізі. Лакан увів поняття темпоральної пульсації безсвідомого, фазою закриття якого й зумовлюється «кінець аналізу». *Об'єкт а* - те, що блокує нескінченність сітки означувань, розташоване у її вузловому локусі.

Хоча *об'єкт а* - причина бажання суб'єкта, потрібно диференціювати його від об'єкта бажання. Об'єкт бажання - це фантазія, яка в реальності підтримує бажання (або, в іншому варіанті, принада). Суб'єкт визначається фантазією, яка підтримує його бажання.

Лакан розглядає випадки конкретизації *об'єкта а* у застосуванні до науки, до мистецтва. Так, він стверджує, що саме корпус науки в якості *об'єкта а* заважає тій гостроті переживання світу, яка зумовлює адекватне наукове пізнання. У мистецтві *об'єкт а* - це завжди якась інституція, яка зумовлює творчість художника (як медіатора, що має можливість безпосередньої взаємодії з Реальним, або, точніше, як джерела того, що може проникати до Реального) - Церква як замовник і духовно-культурний орієнтир середньовічних художників, згодом багатий патрон, згодом менеджер або ділер.

Вказуючи на сутність *об'єкта а*, Лакан зазначає, що всі його форми просто репрезентують лібідо як чистий життєвий інстинкт, не локалізований тілесно, примітивний і незламний.

Висновок

Об'єкт а цікавий у культурологічній перспективі постмодерну завдяки характеристиці висливання. Те, що цей об'єкт не має жодної стабільної ідентифікації і водночас може бути у різних ситуаціях тотожним кожному з лаканівських понять, робить його елементом деконструкції ригідної системи, яку намагаються зробити з лаканівської методи сучасні постфройдисти.

1. Lacan J. The Four Fundamental Concepts of Psycho-analysis / Trans, by A. Sheridan, - London: Vintage, 1998.- P. 282.
2. Bowie M. Lacan.- London: Fontana Press, 1991.- P. 166.
3. FFC.-P. 61-63.
4. Žižek S. Looking Awry: an introduction of Jacques Lacan through popular culture.- London: MIT Press, 1997.- P. 54.
5. Жижек С. Возвышенный объект идеологии.- М.: ХЖ, 1999.- С. 58.

6. Жижек С. Возвышенный объект идеологии.- М.: ХЖ, 1999.- С. 56-60.
7. FFC- P. 65.
8. Fowles J. The French Lieutenant's Woman.- London: Vintage, 1996.
9. Žižek S. Op. cit- P. 87.
10. On the Gaze as Object Petit a // FFC.- P. 67-123.

Kyrylova O. O.

**SOME OF CULTUROLOGICAL ASPECTS
OF THE LACANIAN OBJECT *a***

*The topic of the article is the definition of the one of the key notions of Lacanian psychoanalysis: **object a** (objet petit a); its role, place and importance in the post-structuralist perspective.*